

COVID-19 Küresel Salgını ve İlgili Tedbirlerin Çocuklar, Gençler ve Ebeveynler Üzerindeki Psikolojik Etkilerine Dair Çalışmaların Gözden Geçirilmesi

Burcu ALTIN¹, Gülşen ERDEN²

ÖZET

Küresel salgınlar, insanların yaşamını birçok yönden etkileyen ve kitlelerin ruh sağlığı üzerinde önemli etkisi bulunan toplumsal olaylardır. Küresel salgınlar ve salgın ile mücadelede alınan tedbirler yetişkinleri olduğu kadar çocukları ve gençleri de etkilemektedir. Mevcut gözden geçirmenin amacı COVID-19 küresel salgını ve ilgili tedbirlerin çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerindeki psikolojik etkilerine dair yürütülmüş olan çalışmaların derlenmesiyle, bugüne değin elde edilmiş bulguların gelecek çalışmalara ışık tutmasına yardımcı olmaktır. Bu gözden geçirmede ilgili alan yazında yapılan geniş kapsamlı tarama sonucunda ulaşılan 35 çalışma incelenmiştir. Söz konusu çalışmalarda, COVID-19 küresel salgınının ve salgınla mücadelede alınmakta olan karantina, sokağa çıkma yasağı, okulların kapatılması gibi tedbirlerin çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerinde olumsuz psikolojik etkileri olduğuna dikkat çekildiği görülmüştür. Çocuklarda ve gençlerde görülen virüsün kendilerine ya da ebeveynlerine bulaşması korkusu, sıklıkla, arkadaşları ve öğretmenleri ile yeterince iletişim kuramama ve ebeveynlerde görülen evden çalışmanın ya da işlerini kaybetmiş olmanın olumsuz getirilerinin sıkıntıları, okulların kapanması ile birlikte çocuklarla iletişimde yaşanan güçlükler bu olumsuz etkilerden bazılarıdır. İncelenen çalışmalar sınırlılıkları da göz önünde bulundurularak tartışılmıştır. Gelecekte yürütülecek çalışmalar ve planlanabilecek toplum ruh sağlığına yönelik müdahale programları için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: COVID-19, çocuk ve gençler, ebeveynler, küresel salgın, karantina

ABSTRACT

A Review of Studies on the Covid-19 Pandemic and the Psychological Effects of Related Measures on Children, Youth and Parents

Pandemics are social events that affect individuals' lives in many ways and have a significant impact on the mental health of masses. Pandemics and measures taken to combat these epidemics affect children and young people as well as adults. The purpose of the current review is to compile studies that have been conducted on the psychological effects of the COVID-19 pandemic and related measures on children, youth, and parents, and use the findings to shed light on future studies. In this review, 35 studies that were determined as a result of a comprehensive search in relevant literature were examined. It was observed that the aforementioned studies noted that the COVID-19 global pandemic and the measures taken to combat the epidemic (e.g., quarantine, lockdown, and school closures) had negative psychological effects on children, young people, and parents. Problems observed in children and young people, such as the fear of catching or transmitting the virus, getting bored, not being able to communicate enough with friends and teachers, and problems observed in parents, such as the troubles of negative repercussions of working at home or unemployment and difficulties in communicating with children with the closure of schools, are only a few to name these negative effects. The reviewed studies were discussed taking their limitations into account. Recommendations were made for future studies and intervention programs to be planned for community mental health.

Keywords: COVID-19, children and youth, parents, pandemic, quarantine

GİRİŞ

Küresel salgınlar tarih boyunca insanların yaşamının bir parçası olmuştur (Sprang ve Silman 2013). Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) tanımlamasına göre küresel salgın (pandemi), yeni bir hastalığın dünyaya yayılması durumudur (DSÖ, 2010). Veba, kolera, HIV/AIDS, İnfluenza (H1N1), Ağır Akut Solunum

Yolu Yetersizliği Sendromu (SARS) ve Ebola bu salgınlardan bazılarıdır. Küresel salgınların diğer afetlerle benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır. Bu bağlamda tüm toplumu etkilemesi, tahmin edilemez oluşu, ağır can kayıplarına neden olması ve kalıcı etkileri oluşu, diğer afetlerle benzer özellikleridir. Diğer afetlerden farklı yönlerine bakıldığında küresel salgın

Geliş Tarihi: 11.08.2020, **Kabul Tarihi:** 11.10.2021, **Çevrimiçi Yayın Tarihi:** 27.10.2022

¹Psik., ²Prof., Ankara Üniver. Tıp Fak., Klinik Psikoloji, Ankara.

Dr. Burcu Altın, e-posta: pskburcualtin@gmail.com

mağdurlarının bir araya gelip birbirine destek olamamasının, hatta çoğu zaman karantina ve fiziksel izolasyon tedbirlerinin gerekli görülmesinin öne çıktığı anlaşılmaktadır (Sprang ve Silman 2013). Diğer birçok salgından farklı olarak COVID-19'un çocuklar üzerindeki klinik etkisinin, yetişkinler ve yaşlılara göre daha hafif olduğu ve mevsimsel gripden farklı seyrettiği anlaşılmaktadır. Enfekte olmuş çocukların bazılarında bir belirti görülmezken bazılarında hafif klinik belirtiler görüldüğü ve 1-2 hafta içerisinde iyileştikleri bildirilmektedir. Enfekte olmuş olan çocuklarda görülebilen belirtiler ateş, kuru öksürük, halsizlik, burun tıkanıklığı, bulantı, kusma, karın ağrısı ve ishal şeklindedir (Jiao ve ark. 2020).

Yeni koronavirüs (COVID-19) salgını ilk olarak 2019 yılının aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde görülmüş ve dünyaya hızla yayılması nedeniyle DSÖ tarafından 11 Mart 2020'de küresel salgın olarak ilan edilmiştir. COVID-19, dünya çapında sağlığı tehdit eden ve insanların günlük yaşamlarını etkileyen, panik, kaygı, depresyon ve büyük bir korku hissine sebep olan bir salgın olarak görülmektedir. Yaşlılarda ve kalp hastalığı, kronik akciğer rahatsızlığı, kanser ve diyabeti olan kişilerde hastalığın ağır seyretme ve ölüme yol açma riskinin yüksek olduğu bilinmektedir (Jiao ve ark. 2020). Küresel salgınların kontrol altına alınabilmesi amacıyla uygulanan karantina ve izolasyon tedbirleri ile salgının tepe noktasının oluşumu engellenmeye veya ertelenmeye çalışılmaktadır. Burada amaç sağlık sistemi üzerinde aşırı yük oluşmasını önlemek ve aşı ve tedavi için zaman kazanabilmektir. El temizliği, maske kullanımı, bireysel karantina, okulların kapatılması, toplu etkinliklerin iptal edilmesi, mesai ve iş hareketliliğinin azaltılması alınan tedbirler arasındadır (Aslan 2020). DSÖ, küresel salgın sürecinin ve onunla mücadelede alınan tedbirlerin klinik yönünün yanı sıra ruh sağlığı ve psikososyal sonuçlarına da dikkat çekmektedir (DSÖ 2020a). Yürütülen çalışmalarda karantina ve fiziksel izolasyon tedbirlerinin olumsuz etkileri olabildiği görülmekte ve her tıbbi tedbir ve müdahalede olduğu gibi bu önlemlerin de olumlu ve olumsuz etkileri tartılarak durumun dengede tutulmaya çalışılması, alternatif yöntemlerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Küresel salgının önünü kesmek için alınması gerekli olan tedbirler, ailelerin ilişkilere dayalı olan destek sistemini istemeden de olsa baskılayabilmekte ve buna bağlı olarak olumsuz etkiler doğurabilmektedir (Sprang ve Silman 2013). Uygulanan tedbirlerle insanlar hareket kısıtlılığı, evden çalışma, okulların ve bazı iş yerlerinin kapatılması gibi birçok yaşam düzenine dair değişimle karşılaşabilmektedir (Di Giorgio ve ark. 2021). Fiziksel izolasyon ve karantina insanların günlük aktivitelerini, rutinlerini ve geçinme yollarını etkilerken, aynı zamanda süreç içinde bazılarında yalnızlık, kaygı, depresyon, uykusuzluk belirtilerinin ortaya çıktığı ve/veya alkol ve madde kullanımı, kendine zarar verme ve intihar davranışlarının da salgın süreci ile ilişkili olarak gözlenebileceği belirtilmektedir (DSÖ 2020a). Öte yandan bulaşmanın engellenebilmesi için önerilen koruyucu tedbirlerin (örneğin virüsten korunmak

için el yıkamanın) abartılı bir biçime bürünerek kişilerde görülen Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB) ve ilgili uyum bozucu davranışlarda artışa neden olabileceği düşünülmektedir (Kumar ve Nayar 2021). Panik, başkalarıyla görüşmekten kaçınma, ölüm, yalnız kalma, damgalanma ve yiyecek gibi gerekli maddelere ulaşamama korkusunun da psikolojik duruma etkileri olabilmektedir. Ayrıca birçok insan bu süreçte işini kaybetmektedir ve bir yandan salgının duygusal yükü bir yandan da ekonomik sıkıntılar ve gelecek belirsizliğinin yarattığı kaygı içinde kalmaktadır. Bulaşma riskini azaltan sokağa çıkma yasakları ise diğer yandan sıklık ve monotonluğa neden olmaktadır (Kumar ve Nayar 2021). Öte yandan neredeyse tüm dünyada insanların evlere kapanmış olması, aile bireylerinin ev içinde birlikte vakit geçirme fırsatı bulmalarını sağlamıştır. Bazı çalışma bulgularında aile bağlarının küresel salgın döneminde güçlendiğinden söz edilmekle birlikte (Chu ve ark. 2021) maddiyonun öbür yüzünde aile içi şiddet vakalarının artması ve bu şiddete maruz kalan kadınlar ve çocukların karantina süresince kendilerine kötü muamele eden kişiden kaçamamaları gibi olumsuz etkileri olduğu gözlenmektedir (DSÖ 2020b).

Küresel salgın ve salgınla ilgili alınan tedbirler, yetişkinler kadar çocukları ve gençleri de etkilemektedir. Evde kapalı kalma, okula gidememe, yaşlılarıyla bir araya gelememe, anne ve baba evde olsa da onların evden çalışmalarına bağlı ev içi kısıtlanmalar gibi durumların çocukları olumsuz etkileyebileceği değerlendirilmektedir. Evden dışarı çıkamayan çocukların bazılarında huzursuzluk ve hırçınlık, saldırganlık ve şiddet davranışları ortaya çıkarken bazılarında Travma Sonrası Stres Bozukluğu tanı ölçütlerini karşılayabilecek düzeyde belirtiler görülebilmektedir (Sprang ve Silman 2013). Çocuklar stresli durumlarda bakım verenlerine daha yapışık davranma, kaygılı olma, içe çekilme, kızgın veya ajite olma, alt ıslatma gibi çok farklı biçimlerde tepki verebilmekte ve böyle zamanlarda yetişkinlerin ilgi ve sevgisine daha fazla ihtiyaç duymaktadır (DSÖ 2020c). Bunun da ötesinde bu tip belirtilerin ebeveynler kendi duygu durumlarını regüle edemediklerinde, kaygılı olduklarında ve kısıtlayıcı davranışlar sergilediklerinde daha da arttığı bilinmektedir (Murray ve ark. 2009). ABD Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezi, "ruh sağlığının, görevin bir parçası olduğu" gerçeğini kabul etmektedir (Sprang ve Silman 2013). Birçok ülkede COVID-19 küresel salgını kontrol altına alabilmek için fiziksel izolasyon ve karantina gibi bazı tedbirler alma yoluna gidilmektedir. Dolayısıyla bu tedbirlerin yetişkinler, çocuklar ve gençleri nasıl etkilediğine dair yürütülecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Orgile ve ark. 2020). Bu derleme çalışmasında, alan yazında COVID-19 küresel salgınının çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerindeki psikolojik etkilerini konu alan makalelere yer verilmektedir. Bu çalışmalardan elde edilen verilerin ışığında gelecekte yeni çalışmaların yürütülebilmesi ve toplum ruh sağlığını korumaya yönelik hazırlanabilecek müdahale programları için mevcut gözden geçirmenin temel amacıdır.

YÖNTEM

Mevcut gözden geçirme çalışmasında COVID-19'un çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerindeki psikolojik etkilerini değerlendiren araştırmalara ulaşabilmek amacıyla alan yazında kapsamlı bir tarama yapılmıştır. Arama dili Türkçe ve İngilizcedir. İngilizce olarak yazılan makalelerin seçiminde Science Direct, Elsevier, Research Gate ve Google Scholar ve Türkçe olarak yazılan makalelerin seçiminde Google Akademik arama motorları kullanılmıştır. Aranılan anahtar kelimeler genel olarak "COVID-19 ve çocuklar", "COVID-19 ve gençler", "COVID-19 ve ebeveynler", "COVID-19 karantina ve çocuklar", "COVID-19 karantina ve gençler", "COVID-19 ve ruh sağlığı", "COVID-19 ve psikoloji" şeklindedir. Bu kelimelerin makalelerin başlığında ve anahtar kelimelerinde yer almasına dikkat edilmiştir. Bu taramalar sonucunda ulaşılan çalışmalar incelenerek araştırma olmayan makaleler elendikten sonra geriye kalan 35 çalışma derlenmiştir.

BULGULAR

COVID-19, dünya çapında yaygın olarak görülen ve insanların sağlığını tehdit eden bir küresel salgındır. COVID-19 küresel salgınının ve hastalığa yakalanmanın farklı yaş grupları üzerinde farklı klinik ve psikolojik etkileri olduğu gözlenmektedir. Hastalığa yakalanmış olan çocuklar ve gençlerin çoğu zaman hafif belirtiler gösterdikleri ve kısa süre içerisinde iyileştikleri bilinmektedir (Jiao ve ark. 2020). Ancak çocuk ve gençlerin gelişimsel özellikleri ve sağlıklı gelişim yolları, özellikle salgının ortaya çıkarabileceği psikolojik etkiler konusunda ilgilileri dikkatli olmaya itmektedir. Öyle ki salgının çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerinde önemli düzeyde psikolojik etkisi olduğunun göz ardı edilmemesi gerekliliği konuya ilişkin çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. COVID-19 küresel salgınının çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerindeki psikolojik etkilerini inceleyen çalışmalar genellikle ebeveynlerden çevrim içi yollarla bilgi alınarak yürütülmekle birlikte (Francisco ve ark. 2020, Orgiles ve ark. 2020, Morelli ve ark. 2020) çocuk ve gençlerden ölçüm alınan çalışmalar da bulunmaktadır (O'Sullivan ve ark. 2021, Duan ve ark. 2020, Erden ve ark. 2022). Mevcut gözden geçirmede bu araştırmalar (Tablo 1) aktarılırken COVID-19 küresel salgınının çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerindeki psikolojik etkilerini ele alan çalışmalar yürütüldükleri ülkelere göre incelenerek ele alınacaktır. Bu çalışmada derlenen 35 araştırmanın yürütüldükleri ülkelere göre dağılımları incelendiğinde en fazla sayıda çalışmanın sırasıyla ABD ve Türkiye, İtalya ve Çin'de yürütüldüğü görülmektedir. Bu ülkelerde yürütülmüş olan çalışmalara dair bilgiler ele alınacaktır.

COVID-19 küresel salgınının Çin'de görülmesinden itibaren salgının çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerindeki ruh sağlığına dair etkileri sıklıkla çalışmalarda ele alınmıştır. Çin'de yürütülen söz konusu çalışmalardan birinde Çin'in merkezi olan

ve olmayan olmak üzere iki ayrı bölgesinde yaşayan katılımcıların küresel salgından psikolojik açıdan etkilenme düzeyleri karşılaştırılmıştır. Bulgular ebeveynlerin %27,3'ünün hafif düzeyde depresif belirtiler ve %2,7'sinin hafif düzeyde kaygı belirtileri gösterdiğine işaret etmiştir. Çin'in merkezi olarak belirlenen bölgede yer alan iller COVID-19'un ortaya çıktığı Wuhan'a coğrafi olarak yakın olan ve küresel salgından daha kötü etkilenen illerdir. Bu bölgede yaşayan ebeveynlerde depresif belirti ve kaygı belirtisi görülme oranı, Çin'in merkezi olmayan bölgeye göre anlamlı düzeyde daha yüksektir. Kendisi ya da aile üyelerinden biri karantina altına alınmış olan ebeveynlerin, alınmamış olanlara göre depresyon düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Ebeveynlerin depresyon ve kaygı düzeyini etkileyen diğer etmenler incelendiğinde algılanan stres, evlilik doyumu, sosyal destek, aile içi anlaşmazlıklar, çocuğun eğitim dönemi, ebeveynlerin ruh sağlığı sorunları geçmişi ve ebeveynlik stillerinin bu etmenler arasında olduğu görülmüştür (Wu ve ark. 2020). Çin'de yürütülen bir başka çalışmada çevrim içi yolla 7 ile 18 yaşları arasındaki çocuk ve gençlere ulaşılmış ve onlardan veri toplanmıştır. Katılan çocuk ve gençlerin %91'i küresel salgın hakkında endişeleri olduğunu bildirirken, %93'ü salgından korunmak için maske takma, el temizliği ve kalabalıklardan kaçınma kurallarına uyduklarını bildirmiştir. Katılımcıların yarısından fazlası küresel salgının eğitimlerini etkilediğini bildirmiştir. Çalışmanın diğer iki bulgusu küresel salgın sürecinde çocuk ve gençlerin gün içerisindeki internet kullanım sürelerinin ve kaygı düzeylerinin salgın öncesi döneme göre çok daha fazla olduğudur. Aynı çalışmada aile üyelerinden birinde COVID-19 görülmesi ile katılımcının kaygı düzeyindeki artış ilişkili bulunmuştur. Ayrıca katılımcı gençlerin kaygı düzeyinin, çocuklarından belirgin düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür. Öte yandan çocuklarda görülen kaygı düzeyi ile cinsiyet arasındaki ilişkiye bakıldığında kızların kaygı düzeyinin oğlanlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır (Duan ve ark. 2020).

Ülkelerin küresel salgından etkilenme zamanları ve düzeyleri birbirinden farklılık göstermektedir. Benzer biçimde ülkeler arasında alınan tedbirler de farklılaşabilmektedir. Örneğin İtalya, İspanya ve Portekiz'de küresel salgın nedeniyle alınan önlemler ve uygulanan kısıtlamalar birbirinden farklı olmuştur. Bu üç Avrupa ülkesinde yürütülen karşılaştırmalı bir çalışmada, İtalya ve İspanya'da zorunlu karantina uygulaması olması, Portekiz'de ise isteğe bağlı eve kapanmaların olmasına bağlı olarak İtalya ve İspanya'daki çocuk ve gençlerin Portekiz'deki çocuk ve gençlere oranla daha fazla psikolojik ve davranışsal sorun belirtileri göstereceği var sayılmıştır. Fakat beklenenden farklı bir biçimde İtalya'daki çocuklarda Portekiz ve İspanya'daki çocuklara göre daha az psikolojik ve davranışsal sorun belirtileri görüldüğü anlaşılmıştır. Çalışmanın yazarları bu bulgunun İtalya'da okulların İspanya ve Portekiz'den 8 gün önce kapatılmış olmasıyla ilişkili olabileceğini ileri sürmüştür. Üç ülkeden de aynı zaman diliminde veri toplanmış olması

Tablo 1. COVID-19'un Çocuklar, Gençler ve Ebeveynler Üzerindeki Psikolojik Etkilerine Dair Yürütülmüş Çalışmalar

Çalışma	Yürütüldüğü Ülke	Yürütülme/ Yayınlanma Zamanı	Katılımcılar	Örneklem Büyüklüğü	Bulgular	
1	Francisco ve ark. 2020	İtalya, İspanya ve Portekiz	Mart ve Nisan 2020	Ebeveynler (3-18 yaş arası çocuğu olan)	1480 ebeveyn	- Çocuk ve gençlerin psikolojik ve davranış sorun belirtilerinde, ekran sürelerinde, uyku sürelerinde artış, - Fiziksel aktivitelerinde düşüş gözlenmiştir.
2	Orgiles ve arkadaşları 2020	İtalya ve İspanya	Yürütülme tarihi bilinmiyor Yayın tarihi Nisan 2020	Ebeveynler (3-18 yaş arası çocuğu olan)	1143 ebeveyn	- Ebeveynlerin %85,7'si karantina sürecinde çocuklarının duygu durum ve davranışlarında değişim gözlemiştir, - Sık görülen belirtiler: odaklanmakta güçlük, sıkılma, sinirlilik, huzursuzluk, yalnızlık hissi, daha rahatsız ve daha kaygılı olma şeklindedir, - İspanya'daki çocukların belirtileri, İtalya'daki çocukların belirtilerinden daha fazla düzeydedir.
3	Orgiles ve ark. 2021	İtalya ve İspanya	Yürütülme tarihi bilinmiyor Yayın tarihi Mart 2021	Ebeveynler (3-18 yaş arası çocuğu olan)	1480 ebeveyn	- En sık kullanılan başa çıkma yöntemleri: kabul etme, karantina sosyal aktivitelerine katılma (pencerelere resim yapma ve alkışlama gibi), hiçbir şey yokmuş gibi davranma, evde kalmanın avantajlarını öne çıkarma, olanlar hakkında endişeli görünmeme şeklindedir. - Kaygı belirtileri, duygu durum, uyku, davranışsal ve bilişsel değişimler duygu odaklı başa çıkma yöntemleriyle doğrudan ilişkili bulunmuştur.
4	Morelli ve ark. 2020	İtalya	Nisan 2020	Ebeveynler (6-13 yaş arası çocuğu olan)	277 ebeveyn	- Daha düşük sosyoekonomik düzey grubunda yer alan, karantina döneminde işlerinin kötüleştiğini düşünen, karantinada çocuklarıyla yalnız başına ilgilenmek zorunda kalan bekar veya boşanmış ebeveynlerin daha yüksek psikolojik stres hissetme eğiliminde oldukları saptanmıştır.
5	Di Giorgio ve ark. 2021	İtalya	Nisan 2020	2-5 yaşları arasında çocuğu olan anneler	245 anne	- Anne ve çocukların daha geç uyuyup daha geç uyandıkları, - Annelerin uyku kalitelerinin düştüğü, - Annelerde üzüntü ve hayal kırıklığı hislerinde artış olduğu, - Çocuklarda kendini kontrolde güçlükte, duygusal belirtilerde, davranım sorunlarında ve dikkat/ hiperaktivite sorunlarında artış olduğu görülmüştür.
6	Aguilar- Farias ve ark. 2020	Şili	Mart ve Nisan 2020	Ebeveynler (1-5 yaş arası çocuğu olan)	3157 ebeveyn	- Çocukların fiziksel aktivite ve uyku kalitesinde düşüş, - Ekran sürelerinde artış bulunmuştur. - Büyük yaştaki çocuklarda bu artış ve düşüşün daha fazla olduğu görülmüştür.

Tablo 1'in devamı

7	Yeasmin ve ark. 2020	Bangladeş	Nisan ve Mayıs 2020	Ebeveynler (5-15 yaş arası çocuğu olan)	384 ebeveyn	- Çocukların %43'ünün eşik altı ruh sağlığı sorunları, - %30,5'inin hafif belirtiler, - %19,3'ünün orta düzeyde belirtiler, - %7,2'sinin şiddetli belirtiler yaşadığı görülmüştür. - Şehirde yaşayan çocuklarda belirtilerin düzeyinin daha yüksek olduğu bulunmuştur.
8	Gassman-Pines ve ark. 2020	ABD	Şubat-Nisan 2020	Ebeveynler (2-7 yaş arası çocuğu olan)	561 ebeveyn	- Ebeveynlerin %60'unda iş kaybı, - %69'unda evin gelir düzeyinde düşüş olduğu bulunmuştur. - Ebeveynlerin psikolojik iyilik hallerinin azaldığı, olumsuz duygu durum hallerinin arttığı gözlenmiştir.
9	Patrick ve ark. 2020	ABD	Haziran 2020	Ebeveynler (18 yaşın altında çocuğu olan)	1011 ebeveyn	- Ebeveynlerin ruh sağlığında kötüye gidiş (%26,9),- Çocukların davranışlarında değişim (%14,3) gözlenmiştir. - Bekar annelerin ruh sağlığında daha yüksek düzeyde kötüye gidiş görülmüştür. - Küçük yaşta çocukları bulunan ailelerin ruh sağlığı ve davranışlar konusunda daha fazla kötüye gidiş bildirdiği gözlenmiştir.
10	Miller ve ark. 2020	ABD	Mart-Mayıs 2020	Ebeveynler (Koruyucu aile olmuş)	990 ebeveyn	- Ebeveynlik stresinde ve denetim eksikliği hislerinde artış, ebeveynlik doyumlarında azalma bulunmuştur. - Bekar olan, ruh sağlığı iyi olmayan ve maddi sorunları olan ebeveynlerin salgında ebeveynlik stresini daha yüksek hissettikleri gözlenmiştir.
11	Lee ve ark. 2021	ABD	Nisan 2020	Ebeveynler (0-12 yaş arası çocuğu olan)	405 ebeveyn	- Kız çocuklarında COVID-19 için daha fazla koruyucu davranış gözlenmiştir, - Aile doyumunu yüksek olan kişilerin aile üyeleriyle beraber evde kalma ihtimalleri daha yüksek bulunmuştur.
12	Brown ve ark. 2020	ABD	Nisan ve Mayıs 2020	Ebeveynler (18 yaş altında çocuğu olan)	183 ebeveyn	- Katılımcıların çoğunun daha fazla kaygı belirtisi, depresif belirti ve uykuda bozulma yaşadığı görülmüştür, - Ebeveynlerde görülen maddi yardıma destek duyma ve yüksek kaygı ve depresif belirtinin çocuğun istismar riskini arttırdığı bulunmuştur.
13	Lawson ve ark. 2020	ABD	Nisan ve Mayıs 2020	Ebeveynler (4-10 yaş arası çocuğu olan)	342 ebeveyn	- Ebeveynin iş kaybı ile çocuklara yönelen psikolojik ve fiziksel istismar arasında anlamlı bir ilişki olduğu, - Daha genç yaşta ebeveynlerin çocuklarını psikolojik ve fiziksel olarak istismar etme oranlarının daha yüksek olduğu, - Daha küçük yaşta ebeveynlerin fiziksel ve psikolojik olarak istismar edilme ihtimalinin daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 1'in devamı

14	Daks ve ark. 2020	ABD	Mart ve Nisan 2020	Ebeveynler (5-18 yaş arası çocuğu olan)	742 ebeveyn	- Ebeveynlerin psikolojik katılık düzeyinin yüksek olmasının, aile içi uyumsuzluk ve ebeveynler arası uyumsuzluğun yüksek olmasını yordadığı, - Zorlayıcı deneyimlere psikolojik katılıkla tepkiler veren ebeveynlerin kendileri, aileleri ve arkadaşlarını COVID-19 açısından daha riskli bir durumda gördükleri ve iş, uzaktan eğitim ve çocuk bakımı konusunda daha fazla endişelendikleri görülmüştür.
15	Peltz ve ark. 2020	ABD	Mart ve Nisan 2020	Ebeveynler (5-18 yaş arası çocuğu olan)	1003 ebeveyn	- Sağlıkla ilgili stres düzeyinin yüksek olmasının algılanan uyku kalitesinin daha kötü olmasını ve düşük enerji düzeyini yordadığı gözlenmiştir. - Bu durumun ebeveynlerin daha tepkisel yanıtlar vermelerine neden olabildiği değerlendirilmiştir.
16	Avery ve Park 2021	ABD	Mart 2020	Ebeveynler	500 ebeveyn	- Öz yeterliği yüksek olan ebeveynlerin kriz anında yüksek koruyucu yeterlilik gösterdiği, - Bir konu hakkında bilgiye ulaşmanın bireylerin öz yeterliğini arttırdığı ve dolayısıyla koruyucu yeterliği arttırdığı, - En sık kullanılan bilgi kaynaklarının televizyon, çocuk doktoru, aile, arkadaşlar ve internet siteleri olduğu görülmüştür.
17	Wu ve ark. 2020	Çin	Mart 2020	İlkokul- üniversite arası farklı yaşlarda çocuğu olan ebeveynler	1163 ebeveyn	- Ebeveynlerin %27,3'ünde hafif düzeyde depresif belirti, - %2,7'sinde hafif düzeyde kaygı belirtileri gözlenmiştir.
18	Zhang ve ark. 2020	Çin	Yürütülme tarihi bilinmiyor, Yayın tarihi Haziran 2020	Ebeveynler (DEHB tanısı bulunan 6-15 yaş arası çocuğu olan)	241 ebeveyn	- Salgın kısıtlamalarında çocukların DEHB ile ilişkili davranışlarının anlamlı düzeyde kötüleştiği, - Çocukların içerisinde buldukları olumsuz duygu durumları ile DEHB belirtileri arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır.
19	Lee ve ark. 2021	Güney Kore	Eylül ve Ekim 2020	Ebeveynler	328 ebeveyn	- Ebeveynlerin %40'ının majör depresyon, - %39,9'unun ılımlı veya şiddetli kaygı belirtileri kesme noktasını karşıladığı görülmüştür. - Ebeveynlerin 1/3'ünden fazlası çocuklarının duygularının (üzgün, depresif ve yalnız olma gibi) değiştiğini belirtmiştir. - Ebeveynlik stresi, çocuğun kaygı düzeyi ile pozitif ilişkili bulunmuştur.
20	Parczewska 2020	Polonya	Mart ve Nisan 2020	Ebeveynler (Okul öncesi ve okul çağında çocuğu olan)	278 ebeveyn	- Ebeveynler uzaktan eğitim sürecinin zorlu olduğunu bildirmişlerdir, - Yapılması gerekenlerin fazla olması, uzaktan eğitim için gerekli ekipmanın olmaması ve gerekli yazılımların kurulamaması bu zorluğun nedenleri olarak belirtilmiştir.

Tablo 1'in devamı

21	Uzun ve ark. 2021	Türkiye	Yürütülme tarihi bilinmiyor Yayın tarihi Ocak 2021	Ebeveynler (4-6 yaş arası çocuğu olan)	219 ebeveyn	- Annenin eğitim düzeyi ile çocukla kurduğu iletişim arasında anlamlı bir ilişki olduğu, - İşsiz olan ya da ara sıra çalışan babaların çalışan babalara göre çocuklarıyla ilişkilerinin daha iyi olduğu saptanmıştır.
22	Yalçın ve ark. 2020	Türkiye	Yürütülme tarihi verilmemiş Yayın tarihi Eylül 2020	Ebeveynler (8-11 yaş arası çocuğu olan)	153 ebeveyn	- Ebeveynlerin negatif duygulanımlarının yüksek olduğu, - Ebeveynlerin negatif duygularının çocukların algıladığı stres düzeyi ile ilişkili olduğu bulunmuştur.
23	Eyimaya ve Irmak 2020	Türkiye	Mayıs 2020	Ebeveynler (6-13 yaş arası çocuğu olan)	1115 ebeveyn	- Ebeveynlerin %71,7'sine göre çocuklarının ekran süreleri bu süreçte artmıştır. - İşlevsel bir aile olmanın ve etkileşimli ebeveynlik davranışlarının çocuklarda daha az ekran süresi görülmesi ile ilişkili olduğu saptanmıştır.
24	Mısırlı ve Ergüleç 2021	Türkiye	Yürütülme tarihi bilinmiyor Yayın tarihi Mart 2021	Ebeveynler (okul öncesi ve okul çağında çocuğu olan)	983 ebeveyn	- Uzaktan eğitimin hem öğrenciler hem ebeveynler için zorlayıcı olduğu, - Ebeveynler tarafından daha küçük yaşta çocuklar ve özel ihtiyaçları olan çocuklar için uygun bulunmadığı bildirilmiştir.
25	Çakın ve Külekçi Akyavuz 2021	Türkiye	Haziran ve Temmuz 2020	Ebeveynler (İlkokula giden çocuğu olan)	20 ebeveyn	- Ebeveynlerin çevrim içi eğitimde çocuklarının akademik başarısını sağlamada zorlandıkları gözlenmiştir. - Ebeveynlerin çocuklarının sağlığına ilişkin kaygıları olduğu, çocukların tatilde sıkılmaları ve teknolojiye bağımlılıklarının artmasından endişe duydukları görülmüştür.
26	Şenol ve Yaşar 2020	Türkiye	Temmuz ve Ağustos 2020	Öğretmen ve ebeveynler	14 öğretmen ve 21 ebeveyn	- Özel gereksinimi olan çocukların eğitimlerinin ev ortamında desteklenmesinde güçlükler olduğu belirlenmiştir. - Bu güçlüklerin çocukların çalışmalara katılmak istememeleri ve gelişimlerinde gerileme görülmesi, bilgi eksikliği ve problem davranışların artması, uzaktan eğitime odaklanamama, ebeveynlerin bilgi eksikliği ve internete bağlanma sorunları olduğu gözlenmiştir.
27	O'Sullivan ve ark. 2021	İrlanda	Yürütülme tarihi bilinmiyor Yayın tarihi Ocak 2021	4-18 yaş arası çocuk ve gençler	48 aile	- Sosyal izolasyon duyguları, depresyon ve kaygı belirtilerinde, işlevsel olmayan davranışlarda artış gözlenmiş, - COVID-19 kısıtlamalarının gençlerin ruh sağlığını olumsuz etkilediği vurgulanmıştır.
28	Duan ve ark. 2020	Çin	Yürütülme tarihi bilinmiyor Yayın tarihi Ekim 2020	7-18 yaşları arasındaki çocuk ve gençler	359 çocuk ve 3254 genç	- Katılımcıların %91'inin küresel salgın hakkında endişeli oldukları, - %93'ünün maske takma, el temizliği ve kalabalıklardan kaçınma kurallarına uydukları gözlenmiştir.

Tablo 1'in devamı

29	Tang ve ark. 2020	Çin	Mart 2020	6-17 yaş arası çocuklar ve gençler	4391 çocuk ve genç	- Kaygı (%24,9), depresyon (%19,7) ve stres (%15,2) en sık gözlenen belirtiler olurken katılımcıların %11,5'inde kaygı, depresyon ve stres belirtilerinin belirlenen kesme noktasını geçtiği gözlenmiştir. - Ortaokul son sınıf öğrencilerinde depresif belirtiler, kaygı ve stres belirtileri görülme sıklığı ve düzeyinin ilkökul öğrencilerine göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.
30	Ravens-Sieberer ve ark. 2021	Almanya	Mayıs-Haziran 2020	11-17 yaşları arasındaki çocuk ve gençler ve 7-17 yaşları arasındaki çocuk ve gençlerin ebeveynleri	1586 aile	- Çocuklarda ve gençlerde genellenmiş kaygı belirtileri, depresif belirtiler, odaklanamama, aktivitelere ilginin azalması ve üzüntülü duygu durum gözlenmiştir. - Aile içi tartışmaların daha sık yaşandığı anlaşılmıştır.
31	Polanczyk 2020	Brezilya	Yürütülme tarihi bilinmiyor Sunum tarihi Temmuz 2020	5-17 yaşları arasındaki çocuk ve gençler, ebeveynler	Örneklem büyüklüğü bilinmiyor	- Çocuk ve gençlerin %13'ünde klinik düzeyde kaygı belirtileri, - %16'sında klinik düzeyde depresyon belirtileri, - Ebeveynlerin %14,6'sında şiddetli düzeyde depresyon, - %19'unda şiddetli düzeyde kaygı, - 15,3'ünde şiddetli düzeyde stres belirtileri gözlenmiştir.
32	Achterberg ve ark. 2021	Hollanda	Nisan ve Mayıs 2020	10-13 yaş arası çocuklar ve ebeveynleri	151 çocuk ve 106 ebeveyn	- Ebeveynlerin depresyon, kaygı, düşmanlık ve kişilerarası hassasiyet duygularında artış görülmüştür, - Çocuklarda görülen içselleştirme ve dışsallaştırma sorun belirtilerinde zaman içerisinde gözlenen aşamalı azalmanın COVID-19 sürecinde yavaşladığı anlaşılmıştır.
33	Adıbelli ve Sümen 2020	Türkiye	Mart ve Nisan 2020	7-13 yaşları arasındaki çocuklar ve ebeveynleri	597 çocuk ve ebeveyni	- Ebeveynlerin yaklaşık yarısına göre çocuklar salgın döneminde kilo almıştır, gün içerisinde uyku ve interneti kullanma eğilimleri artmıştır. - Ebeveynlerin yaklaşık yarısına göre COVID-19 salgınına bağlı sokağa çıkma yasakları ruh sağlıklarını olumsuz etkilemiştir.
34	Aslan ve ark. 2020	Türkiye	Mart ve Nisan 2019 ile Mart ve Nisan 2020 arası veri karşılaştırması	1-18 yaşları arasındaki çocuk ve gençler	309 çocuk ve genç	- Küresel salgın döneminde çocuk cinsel istismarı risk faktörleri artmış, istismarların ihbar edilme oranları düşmüştür.
35	Erol ve Erol 2020	Türkiye	Yürütülme tarihi bilinmiyor Yayın tarihi Aralık 2020	İlkökul öğrencileri ve ebeveynleri	11 öğrenci ve ebeveynleri	- Ebeveynlerde bir yakınıni kaybetme, sürekli el yıkamanın takıntı haline gelmesi gibi kaygılar gözlenmiştir. - Okullar açıldığında hijyenin sağlanamaması ve çocuklara virüs bulaşması ya da çocukların okula uyum sağlayamaması endişeleri bildirilmiştir.

göz önünde bulundurulduğunda, İtalya'daki çocuk ve gençlerin eve kapanmaya alışmaya ve bu durumla baş etmeye kısa da olsa daha fazla zamanı olduğu düşünülmektedir. Bir diğer açıklama ise daha kabul görebileceği düşünülen bir açıklamadır. Bu bulgunun söz konusu ülkelerdeki farklı ev koşullarına bağlı olabileceği değerlendirilmiştir. İtalya'daki çocuk ve gençlerin yarısından daha fazlası bahçeli bir evde yaşamaktadır ve çocukların gün içinde bahçede oynayarak zaman geçirmeleri nedeniyle ekrana daha az maruz kaldıkları düşünülmüştür. Çalışma bulgularının, bahçe veya teras gibi bir açık havaya çıkışı olan evlerin, çocuk ve ergenlerin psikolojik ve davranışsal sorunlara ilişkin belirtilerini azaltmada etkisi olduğuna işaret ettiği belirtilmiştir (Francisco ve ark. 2020).

Küresel salgınla ilgili alınan tedbirlerin çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerindeki psikolojik etkilerini farklı ülkelerde karşılaştırmalar yoluyla ele alan bir başka çalışmayı Orgiles ve arkadaşları (2020), İtalya ve İspanya'da yürütmüşlerdir. İtalya ve İspanya, COVID-19 küresel salgınından en fazla etkilenen ülkeler arasındadır. Bu nedenle İtalya'da ve İspanya'da ülkemizde olduğu gibi küresel salgına karşı katı karantina tedbirleri uygulanmış, okullar kapatılmış ve kamu alanlarında bir araya gelmek yasaklanmıştır. Bu iki ülkeden alınan sonuçlar karşılaştırıldığında, İspanya'daki çocukların İtalya'daki çocuklardan daha fazla etkilendikleri ve daha fazla belirti gösterdikleri görülmüştür. Çalışmada bu farklılığın, İtalya'da üç hafta ev karantinası sonrasında ebeveynlere çocuklarını kısa bir yürüyüşe çıkarma izni verilmiş olmasına ve söz edilen diğer çalışmada olduğu gibi bahçeli ev oranının İspanya'dakinden daha fazla olmasına bağlı olabileceği değerlendirilmiştir. Çalışmanın yazarları, dışarı çıkma imkanı olmadan evde kalmanın, çocukların ihtiyaçları olan fiziksel aktiviteyi yapamamalarına ve beraberinde kaygı, endişe, uyku sorunları, fiziksel yakınmalar ve aile üyeleri ile tartışma gibi sorunlara da neden olabileceğini düşünmüşlerdir. Diğer yandan aynı çalışmada, İtalya'daki çocukların ebeveynleri tarafından daha üzgün, daha isteksiz ve daha yalnız olarak algılandıkları da bildirilmiştir. Yazarlar bu durumun İtalya'da karantina süresinin İspanya'dan daha uzun olmasına bağlı olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca çalışmada her iki ülkedeki çocukların karantina sürecinde günlük rutinlerinin bozulduğu ve salgın öncesine göre ekrana daha uzun süre maruz kaldıkları, daha az fiziksel aktivite yaptıkları ve daha fazla uyudukları anlaşılmaktadır. Aynı çalışmada ebeveynlerin COVID-19'u algılama biçimleri ile çocuklarının karantina süresince gösterdiği psikolojik belirtilerin ilişkili bulunduğu görülmüştür. Ebeveynlerin ailece uzun süre bir arada kalmayı zor veya stres düzeyi yüksek olarak bildirdiği durumlarda, çocuklarının duygusal problemlerini de daha yüksek rapor etme eğilimi gösterdikleri görülmüştür. Sonuç olarak bu çalışmada söz konusu bulgular neden sonuç ilişkisi belirtmekten çok, çocukların davranış sorunlarının aile ortamını olumsuz etkiliyor olabileceği ve ebeveynlerin yüksek stres düzeylerinin de çocuklarına

sınır koymada tutarsız olmalarına neden olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Orgiles ve ark. 2020).

İtalya'da yürütülmüş olan diğer çalışmalar incelendiğinde, ebeveynlerle yürütülen bir araştırmanın bulgularına göre daha düşük sosyoekonomik düzey grubunda yer alan, karantina döneminde işlerinin kötüleştiğini düşünen, karantinada çocuklarıyla yalnız başına ilgilenmek zorunda kalan bekar veya boşanmış ebeveynlerin daha yüksek psikolojik stres hissetme eğiliminde oldukları bulunmuştur. Ebeveynlerin düzenleyici duygusal öz yeterlikleri ve ebeveynlik öz yeterlikleri arttıkça psikolojik streslerinin anlamlı bir biçimde azaldığı görülmüştür (Morelli ve ark. 2020). Ülkede okul öncesi dönemde çocuğu bulunan annelerle yürütülen bir çalışmada katılımcı annelerin çoğunun (%66,5) COVID-19 sürecinde çalışmayı bıraktığı ya da evden çalışma düzenine geçtiği anlaşılmıştır. Salgın kısıtlamalarına bağlı olarak evden çalışmanın başlaması ile birlikte, ebeveynler için iş ve ev arasındaki sınırların kalktığı ve okulların kapatılmasıyla ailelerin çocukların bakımı ile ilgili bir düzenleme yapmak zorunda kaldığı görülmüştür. Özellikle annelerin bu koşullar altında iş ve ev arasındaki dengeyi kurmakta zorlandığı ve daha fazla psikolojik stres yaşayan kişi oldukları düşünülmüştür. İlgili çalışmada verilerin bu nedenle annelerden toplandığı belirtilmiştir. Bu süreçte görülen yaşam düzeni değişiklikleri ve davranışsal ve psikolojik etmenler arasındaki ilişki incelendiğinde annelerin ve çocukların psikolojik iyilik halini en fazla etkileyen faktörün "uyku kalitesi" olduğu görülmüştür. Davranışsal ve psikolojik faktörlerin annelerin iyilik hali üzerindeki etkisini değiştiren etmenin ise "annenin çalışma durumu" olması araştırmanın bulguları içinde dikkati çekmiştir. Evden çalışmaya geçmiş olan anneler çocuklarının daha fazla sıkıldığını ve günlük rutinleri takip etmede daha çok zorlandığını rapor etmişlerdir. Evden çalışan anneler; zamanlarını çocukları, ev ve kişisel işleri için düzenlemek zorunda kalmışlardır. Annelerin bu düzenleme çabası ile daha geç uyumaları ve uyku kalitelerinde düşüş olması arasında bir ilişki olduğu düşünülmüştür. Ayrıca evden çalışan anneler, çocuklarının günlük rutinlerini oluşturmaya ve onlarla etkinlik yapmaya daha az zaman bulabildiklerinden, çocuklarının daha az kontrol edilebilir olduğunu ve daha fazla sıkıldıklarını düşündüklerini belirtmişlerdir. İş yerlerinde çalışmaya devam eden annelerde psikolojik ve davranışsal değişimin daha düşük düzeyde olduğu gözlenmiştir. Ayrıca bu anneler çocukları hakkında belirgin bir değişim bildirmemişlerdir. Bu bilgiler ışında araştırmacılar COVID-19 küresel salgınından etkilenen ülkelerde hem aileler için psikolojik destek içeren hem de çalışmaya devam eden ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili yapacakları düzenlemelere yol gösteren programlar hazırlanmasının önem kazandığına işaret etmişlerdir (Di Giorgio ve ark. 2021).

Küresel salgından çok olumsuz etkilenen ülkelerden biri de ABD'dir. Ülkede yapılan çalışmalardan biri incelendiğinde, katılımcı ebeveynlerin %26,9'unun kendi ruh sağlığında

bozulma, %14,3'ünün çocuklarının davranışlarında bozulma bildirdiği görülmüştür. Fiziksel sağlık açısından bakıldığında ebeveynlerin %17,7'sinin kendi fiziksel sağlıklarında ve %3,8'inin çocuklarının fiziksel sağlığında bozulma bildirdiği gözlenmiştir. Etnik köken, gelir düzeyi ve eğitim düzeyi gibi değişkenler açısından bakıldığında ebeveynlerin ruh sağlığı düzeyleri, çocuklarının davranış özellikleri ve fiziksel sağlıklarına ilişkin sonuçlar arasında farklılık gözlenmemiştir. Ancak araştırmanın dikkat çeken başka bulguları olmuştur. Söz konusu bulgulardan biri, bekar annelerin ruh sağlığı düzeylerindeki bozulmayı daha yüksek rapor ettiklerinin gözlenmesidir. Bir diğeri, daha küçük yaşta çocukları bulunan ailelerin daha büyük yaşta çocuğu bulunan ailelere göre ruh sağlığı ve davranışlar konusunda daha fazla kötüye gidiş bildirmiş olmasıdır. Ayrıca ebeveynlerin yaklaşık 1/4'ünün çocuk bakımı ile ilgili rutinlerinin bozulduğunu bildirdikleri görülmüştür (Patrick ve ark. 2020). ABD'de yürütülmüş olan bir başka çalışma, ebeveynlerin COVID-19 nedeniyle uygulanan kısıtlamalar sonrasında psikolojik iyilik hallerinin düştüğünü, gün içerisinde olumsuz duygu durum hallerinin ise arttığını göstermiştir. Bu çalışmada COVID-19 küresel salgınının ebeveynlerin iş durumları üzerindeki etkisine de bakılmış ve çalışmaya katılan ebeveynlerin %60'ının iş kaybı yaşadığını, %69'unun evin gelir düzeyinin düştüğünü belirttiği görülmüştür. Söz konusu çalışmada COVID-19'a bağlı iş ve/veya gelir kaybı, çocuk bakımında artan yükler ve hastalık gibi zorluklar yaşadığını bildiren ebeveynlerin psikolojik iyilik hallerinin daha olumsuz etkilendiği anlaşılmıştır. Bu zorluklar arasından özellikle çocukların bakımına ilişkin yükün artması ve ailede hasta bireylerin bulunması gibi durumların çocukta gözlenen uyumsuz davranışlar ve endişe hali ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Gassman-Pines ve ark. 2020). ABD'de yürütülen ve bakım verenlerin küresel salgın sürecindeki maddi etkilenmeleri ve ruh sağlıklarını ele alan bir başka çalışmada koruyucu ailelerle çalışılmıştır. Araştırmanın sonucu koruyucu anne babaların, ebeveynlik stresi ve denetim eksikliği hislerinin arttığını, ebeveynlik doyumlarının azaldığını göstermiştir. Ebeveynler arasındaki farklılıklar incelendiğinde bekar olan, kendi ruh sağlıklarını daha düşük bildiren ve maddi sorunlar yaşayan ebeveynlerin bu süreçte hissettikleri ebeveynlik stresinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Miller ve ark. 2020). ABD'de yürütülen ve ebeveynlerin yaşadıkları stres ve çocuklara yönelik ihmal ve istismar ilişkisinin ele alındığı diğer iki çalışmada ebeveynlerin stres düzeyinin yüksek olmasının (Brown ve ark. 2020) ve ebeveynin iş kaybının (Lawson ve ark. 2020) çocukların ihmal ve istismar edilme ihtimallerini arttırdığı vurgulanmıştır. Araştırmacılar bu bulgulardan yola çıkarak, ebeveynler için, ebeveynlikleri ile ilgili desteği ve algıladıkları kontrolü arttırmaya yönelik müdahale programlarının geliştirilmesini önermiştir (Brown ve ark. 2020).

Ülkemizde küresel salgının çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerindeki psikolojik etkilerinin incelendiği çalışmalara

bakıldığında ebeveynlerin çocuklarının ekran sürelerinin bu süreçte arttığını (Eyimaya ve Irmak 2020, Adıbelli ve Sümen 2020) ve uzaktan eğitimin hem öğrenciler hem de ebeveynler için zorlayıcı olduğunu (Mısırlı ve Ergüleç 2021) düşündükleri gözlenmiştir. Erol ve Erol'un (2020) çalışmasının bulgularına göre ebeveynlerin çocukların sıkılmaması ve evde davranış sorunları göstermemeleri amacıyla elektronik araçları daha fazla kullanmalarına izin verdikleri saptanmıştır. Ebeveynler elektronik araçları çocuklarından geri almak istediklerinde çocukların saldırgan davranışlar sergiledikleri gözlenmiştir (Erol ve Erol 2020). Ekran süresine dair değişkenleri ayrıntılarıyla ele alan bir çalışmada ebeveynlerin %89,6'sı COVID-19 küresel salgın sürecinde çocuklarının ekran süreleri için temel kurallar koyduklarını bildirirken %71,7'si ise çocuklarının ekran sürelerinin bu dönemde arttığını bildirmiştir. Söz konusu çalışmada çocukların ekran karşısında oldukları süreyle ilişkili olan etmenler incelendiğinde çocuğun yaşı ve ebeveynlerin negatif sorun çözme, tepkisel ve tutarsız olma davranışlarının çocukların daha fazla ekran başında kalmalarıyla ilişkili olduğu görülmüştür. Diğer yandan işlevsel bir aile olmanın ve etkileşimli ebeveynlik davranışlarının çocuklarda daha az ekran süresi ile ilişkili olduğu gözlenmiştir. Çalışma sonucunda ortaya konan modelde, 6-13 yaşları arasındaki çocuklarda çocuğun cinsiyeti (erkek), çocuğun yaşı, evin gelir düzeyi (düşük), annelerin küresel salgındaki çalışma düzenleri (daha esnek bir çalışma düzenine geçmiş olma veya iş yerlerinde çalışmaya devam etme), ekran süresine ilişkin kuralların olmaması ve tutarsız ebeveynlik davranışlarının çocuklarda ekran süresini anlamlı bir biçimde yordadığı ve varyansın %13'ünü açıkladığı görülmüştür (Eyimaya ve Irmak 2020).

Sonuç olarak COVID-19 küresel salgınından ülkelerin etkilene zamanları ve düzeyleri birbirinden farklı olmakla birlikte çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerindeki psikolojik etkilerinde ülkeler arasında benzerlikler görülmüştür. Çocuk ve gençlerin psikolojik ve davranış sorun belirtilerinde ve ekran sürelerinde artış, farklı ülkelerde yürütülmüş çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan bulgulardan olmuştur (Francisco ve ark. 2020, Orgiles ve ark. 2020, Yeasmin ve ark. 2020, Polanczyk 2020). Ebeveynlerin stres düzeylerinin artması (Morelli ve ark. 2020, Miller ve ark. 2020) ve ruh sağlıklarında bozulma (Gassman-Pines ve ark. 2020; Patrick ve ark. 2020; Wu ve ark. 2020, Lee ve ark. 2021) farklı ülkeler arasında benzer olarak rastlanan bulgulardan bir diğeri olmuştur. Ebeveynlerin küresel salgın döneminde iş ve/veya maddi kayıplar yaşamaları ve bu durumun çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerinde olumsuz etkilerinin bulunması da (Morelli ve ark. 2020, Gassman-Pines ve ark. 2020, Miller ve ark. 2020, Brown ve ark. 2020, Lawson ve ark. 2020) ortak bulgular arasında olmuştur. Ülkelerin uzaktan eğitime geçme zamanlamalarının ve sürelerinin birbirinden farklı olmasına karşın ebeveynlerin uzaktan eğitimi zorlayıcı bir deneyim olarak gördükleri bulgusu (Parczewska 2020, Mısırlı ve Ergüleç 2021) ülkeler arasındaki bir diğer benzer bulgu

olmuştur. Farklı ülkelerden elde edilen tüm bu bulgulardan yola çıkılarak ebeveynlere gerekli durumlarda maddi desteğin sağlanması, çalışan ebeveynler için çocuklarının bakımında onlara destek olabilecek modeller oluşturulması, çocuklar, gençler ve ebeveynlerde görülen belirtilerin taranarak psikolojik desteğe ihtiyaç duyan bireylerin belirlenmesi ve desteklenmesinin büyük önem taşıdığı görülmüştür.

TARTIŞMA

Küresel salgınlar, insanların yaşamını birçok yönden etkileyebilen ve kitlelerin ruh sağlığı üzerinde önemli etkisi bulunan toplumsal olaylar olmuşlardır. Küresel salgın durumunda insanlarda görülen virüsün kendisine ve yakınlarına bulaşması korkusu, salgınla mücadelede alınan fiziksel izolasyon ve karantina gibi tedbirler karşısında gözlenen sıkılma, sıkışmış ve çaresiz hissetme, sosyal ilişkilerden uzak kalma, iş kaybı ve maddi kayıplar gibi stres kaynaklarının, bu sürecin kişileri olumsuz etkilemesine neden olacağı öngörülmüştür. Kişilerin küresel salgın sonrası iş, eğitim ve sosyal yaşam gibi günlük yaşam rutinlerinde büyük değişiklikler olduğu bilinmektedir. COVID-19 sürecinde yürütülen çalışmaların bulguları incelendiğinde, söz edilen olumsuzlukları doğrular şekilde kişilerde kaygı ve depresyon belirtileri gözlenmesiyle alkol tüketiminde artış ve ruhsal iyilik halinde düşüş (Ahmed ve ark. 2020); somatik belirtiler ve kolayca sinirlenme gibi kaygıyla ilişkili davranışlarda artış (Zhang ve ark. 2020); psikolojik stres görülme oranında artış (Moccia ve ark. 2020); uyku düzeninde bozulmalar ve uyku kalitesinde düşüş, üzgün olma ve hayal kırıklığı hislerinde artış (Di Giorgio ve ark. 2021) görülebilmektedir.

Öte yandan küresel salgınların ve salgına ilişkin tedbirlerin/kısıtlamaların yetişkinleri olduğu kadar çocukları da etkilediği gözlenmiştir. Mevsimsel grip gibi diğer salgınlardan farklı olarak COVID-19'un çocuklar üzerindeki klinik etkisinin yetişkinlere göre daha hafif olduğu bilinmektedir (Jiao ve ark. 2020), buna karşın salgın ve ilgili tedbirlerin/kısıtlamaların çocuklar ve gençler üzerindeki psikolojik etkisinin büyük olabileceği düşünülmüştür. Çocukların günlük yaşamında rutinlerin olması onların sosyal ve duygusal gelişimi açısından oldukça önemlidir (Ren ve Xu 2019). COVID-19 sürecinde birçok ülkede uygulanan okulların kapatılması ve sokağa çıkma yasağı gibi tedbirler; çocuk ve gençlerin günlük rutinlerinin bozulmasına, fiziksel aktivitelerinin ve sosyal ilişkilerinin kısıtlanmasına neden olmuştur. COVID-19'un çocuklar ve gençler üzerinde olumsuz psikolojik etkileri olduğunun bilinmesi, bu etkiyi azaltmaya ve çocukları ruhsal, duygusal ve gelişimsel açılarından korumaya ilişkin neler yapılabileceğini bilmeyi de önemli kılmaktadır. Öncelikle ebeveynlerin küresel salgına dair çocuk ve gençleri nasıl bilgilendirecekleri konusunda yönlendirilmeleri gerekli görülmüştür. Bu konuya dair alan yazındaki veriler incelendiğinde öncelikle çocuk ve gençlerin dinlenmesi ve küresel salgın ile ilgili neyi ne kadar

bildiklerinin ve düşündüklerinin öğrenilmesi (Edwards ve Davis 1997); onlarla küresel salgın hakkında yaş düzeylerine uygun ve açık bir konuşmanın yapılması (Wang ve ark. 2020); ebeveynlerin bu konuşmalarda kendi duygularından bahsetmesi (Dalton ve ark. 2019) yararlı görülmüştür. Ayrıca çocuklarla kaygı ve endişelerini daha fazla ifade edebilecekleri bir iletişim kurmak, yalnızlık hissini giderecek şekilde birlikte oyunlar oynamak, onları fiziksel aktiviteye yönlendirmek, endişe ve korkularını azaltacak biçimde şarkılar söylemek, çocukların kâbus gibi uyku sorunları olup olmadığına dikkat etmek ve onların dikkatlerini üretken yönlere çevirmek gibi etkinlikler de yararlı yöntemler olarak önerilmiştir (Jiao ve ark. 2020). Nitekim, alan yazındaki çalışmalar incelendiğinde, çocuklar ve gençler için sokağa çıkma yasağının olduğu durumlarda, ebeveynlerine onları kısa bir yürüyüşe çıkarma izni verilmiş olmasının çocuklar ve gençlerin bu durumdan daha az etkilenmiş olmalarına katkı sağladığı görülmüştür (örneğin Orgiles ve ark. 2020). Bu bulgu, ülkemizde çocuklar ve gençlere uygulanan sokağa çıkma yasağında belirli gün ve saatlerde sağlanmış olan izinlerin, onların psikolojik durumları üzerinde olumlu etkisi olabileceğine işaret etmektedir.

COVID-19 küresel salgınının ebeveynler üzerindeki etkisi, çalışmalara konu olan bir diğer alandır. Okulların kapatılması ve sokağa çıkma yasağı gibi tedbirlerle ebeveynler ve çocuklar birlikte daha fazla zaman geçirmiştir. Bu nedenle çocukların duygusal ve davranışsal durumları üzerinde her zaman önemli etkisi bulunan ebeveynlik stillerinin bu dönemde daha büyük önem taşıdığı düşünülmektedir (Wang ve ark. 2020). Okulların kapatılması ile birlikte dışarıda ya da evde çalışmaya devam eden ebeveynler çocuk bakım desteği almak zorunda kalmıştır. Böylece aileler çocuk bakımı alanında çalışan bir uzmandan destek alarak ekonomik bir yükü karşılayabilmekte veya yaşlı akrabalarından çocuk bakımı konusunda yardım istemek durumunda kalabilmektedir. Bu durum beraberinde maddi manevi birçok zorluğu getirmiştir. Çocuk bakımı konusunda destek vermek üzere ailelerin yanına gelen yaşlı akrabalar, COVID-19 açısından daha riskli grupta yer almaktadır (Viner ve ark. 2020). Ebeveynlerin evden çalışmaları durumunda onlar için ev ve iş arasındaki sınırlar kalkmakta ve okulların kapatılmasıyla birlikte evde olan çocuklara zaman ayırmak ile evden çalışmalarını yürütmek arasında denge sağlamakta zorluklar yaşanabilmektedir. Bu güçlüğün özellikle anneleri etkilediği görülmekte ve onların psikolojik stresi en fazla yaşayan aile üyesi oldukları alan yazında belirtilmiştir (Di Giorgio ve ark. 2021). Bu bulgular göz önünde bulundurulduğunda, ebeveynlerin çocuk bakımı konusunda hem bilimsel doğrular hem de sosyal toplumsal destek kanallarıyla desteklenmeleri ve onların ev ve iş ile ilgili düzenleme yapmalarına yardımcı olunması büyük önem taşımaktadır. Okulların tamamen kapatılması yerine sağlık alanında ve diğer gerekli alanlarda çalışan kişilerin çocukları için farklı seçenekler üretilebilmesi, koruma önlemleri alınmış açık, yarı açık eğitim modülleri konulabilmesi ve

çocukların eğitime ebeveynlerin de işlerine dönmelerinin güvenli bir yolunun bulunması, bu alana dair önerilerden bazılarınıdır (Viner ve ark. 2020).

Küresel salgınların toplum üzerinde doğal afetler ve terörist saldırılarla benzer bir etki oluşturabildiği (Sprang ve Silman 2013) düşünüldüğünde, COVID-19 küresel salgınına yönelik ruh sağlığı tarama ve psikososyal müdahale programlarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Toplumların yaşadığı psikolojik krizlerin başında yapılan belirlemeler sayesinde etkili müdahale yöntemleri oluşturulabildiği bilinmektedir (Çin Ulusal Sağlık Komisyonu 2020). Psikolojik stresin zamanında belirlenmesi ve ruh sağlığı ihtiyaçlarının doğru sınıflanması, salgın hastalıklarda psikolojik müdahalelerin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (Zhang ve ark. 2020). Küresel salgınla ilişkili olabilecek psikolojik belirtiler hakkında toplumu bilgilendirici medya görselleri oluşturulması alan yazında rastlanan etkili yöntemlerden biridir (Zgueb ve ark. 2020). Psikolog, Psikiyatrist, Sosyal Hizmet Uzmanı gibi uzmanlardan oluşmuş bir ekipten destek alınarak yapılandırılmış bir psikososyal tarama ve müdahale programının geliştirilmesi toplum yararına olabilmektedir. Toplum bilgilendirmek, psikolojik belirti taramaları ile risk altındaki kişileri belirlemek ve bu kişilere telefon ve internet kanalıyla uzmanlar tarafından psikolojik müdahale imkânı sunabilmek önem taşımaktadır. Gerekli durumlarda çocuklara da telefon ve internet kanalıyla etkili bir psikolojik müdahale uygulanabileceği alan yazında belirtilmektedir (Spence ve ark. 2011, Moor ve ark. 2019). Ayrıca sağlanacak psikososyal müdahale programlarında, yakınlarını kaybetmiş aile üyelerine sağlanacak desteğin yer alması büyük önem taşımaktadır (Kumar ve Nayar 2020). Alan yazında yer alan çalışmalardan elde edilen bulgular, bu alana dair oluşturulacak müdahale programlarının travma odaklı bir yaklaşım içermesi gerektiğine işaret etmektedir (Sprang ve Silman 2021).

COVID-19'un çocuklar, gençler ve ebeveynler üzerindeki psikolojik etkilerini inceleyen çalışmalar alan yazında yer almakla birlikte bu çalışmaların birçok sınırlılığı bulunmaktadır. Çalışmaların küresel salgın gereği çevrim içi bir biçimde ve çoğunlukla sadece ebeveyn raporlarına dayalı olarak yürütülmesi, çocuklardan bir ölçüm alınmaması, küçük örneklemelere sahip olmaları ve sürecin kişiler üzerinde uzun dönemdeki etkilerinin henüz izlenemiyor olması gibi sınırlılıklar, onların sonuçlarının genellenemesinin ve nedensellik içermesinin önüne geçmektedir. Mevcut gözden geçirmenin sonuçları, alan yazındaki bu sınırlılıklar göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Derlenen sonuçlar çocuk ve gençlerin yaşı, cinsiyeti ve COVID-19'dan etkilenme düzeyi gibi değişkenlere göre yetersiz veri nedeniyle düzenlenememiştir. Süreç içerisinde çalışmaların bu özellikleri göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirilmeleri alan yazına katkı sağlayacaktır. COVID-19 ile ilgili önceki araştırmaların sınırlılıkları dikkate alınarak gelecekte daha büyük örneklem

grupları ile çalışılması, çocuklardan da ölçüm alınması ve izleme çalışmalarının yürütülmesi daha kapsamlı sonuçlar ortaya koyacaktır. Ayrıca incelenen çalışmalar arasında COVID-19 küresel salgınının yetişkinler üzerindeki psikolojik etkilerine psikososyal müdahale içeren çalışmalara rastlanmış olmakla birlikte (örneğin Zgueb ve ark. 2020) çocuklar ve gençlere yönelik psikolojik müdahale içeren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çocuklar ve gençler için bir psikososyal müdahale programının geliştirilmesinin ve etkililiğinin çalışmalara değerlendirilmesinin alan yazına önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- Achterberg M, Dobbelaar S, Boer OD ve ark. (2021) Perceived stress as mediator for longitudinal effects of the COVID-19 lockdown on wellbeing of parents and children. *Sci Rep* 11:2971.
- Adıbelli D, Sümen A (2020) The effect of the coronavirus (COVID-19) pandemic on health-related quality of life in children. *Child Youth Serv Rev* 119.
- Aguilar-Farias N, Toledo-Vargas M, Miranda-Marquez S. ve ark. (2020) Sociodemographic predictors of changes in physical activity, screen time, and sleep among toddlers and preschoolers in Chile during the Covid-19 pandemic. *Int J Environ Res Public Health* 18: 176.
- Ahmed Z, Ahmed O, Aibao Z ve ark. (2020) Epidemic of COVID-19 in China and associated Psychological Problems. *Asian J Psychiatry* 51: 1-7.
- Aslan R (2020) Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve COVID-19. *Ayrıntı* 8: 35-41.
- Aslan F, Timur S, Pakiş I (2020) COVID-19 pandemisinden etkilenen çocuk istismar olgularının değerlendirmesi. *Bull Leg Medicine* 25: 40-7.
- Avery EJ, Park S (2021) Perceived knowledge as (protective) power: Parents' protective efficacy, information-seeking, and scrutiny during COVID-19. *Health Commun* 36:81-8.
- Brown SM, Doom JR, Lechuga-Pena S ve ark. (2020) Stress and parenting during the global COVID-19 pandemic. *Child Abuse Neglect* 110: 104699.
- Chu KA, Schwartz C, Towner E ve ark. (2021) Parenting under pressure: A mixed-methods investigation of the impact of COVID-19 on family life. *J Affect Disorders* 5 (10061).
- Çakın M, Külekçi Akyavuz E (2021) Educational adventure of students in the COVID-19 period in Turkey: Determination of parents' views. *Int J Soc Sci Educ Res* 3: 109-25.
- Daks JS, Peltz JS, Rogge RD (2020) Psychological flexibility and inflexibility as sources of resiliency and risk during a pandemic: Modeling the cascade of COVID-19 stress on family systems with a contextual behavioral science lens. *J Contextual Behav Sci* 18:16-27.
- Dalton L, Rapa E, Stein A (2020) Protecting the psychological health of children through effective communication about COVID-19. *Lancet* 4: 346-7.
- DSÖ (2010, Şubat 24) What is pandemic? 21 Nisan 2020'de https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/ adresinden indirildi.
- DSÖ (2020a) Looking after our mental health. 2 Mayıs 2020'de <https://www.who.int/campaigns/connecting-the-world-to-combat-coronavirus/healthyathome/healthyathome---mental-health> adresinden indirildi.
- DSÖ (2020b, April 15) Q&A: Violence against women during COVID-19. Downloaded on 21 Apr 2020 from: https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/violence-against-women-during-covid-19?gclid=CjwKCAjw_-D3BRBIEiwAjlVMY7BvTgVGvrZFfFa70izgVqtFzAz1fkPzF4aXGXZO7LsfBbzjJMCerNRoC1U4QAvD_BwE adresinden indirildi.
- Duan L, Shao X, Wang Y ve ark. (2020) An investigation of mental health status of children and adolescents in China during the outbreak of COVID-19. *J Affect Disorders* 275: 112-8.

- Edwards M, Davis, H (1997) Children with chronic and life-limiting health conditions. *Cognitive Behavior Therapy for Children and Families*, 3. Baskı, P Graham, S Reynolds (Ed), New York, Cambridge University Press, s. 159-76.
- Erden G, Özdoğru AA, Çoksın S ve ark. (2022) Social contact, academic satisfaction, COVID-19 knowledge, and well-being among students at Turkish Universities: A nine-university sample. *Appl Res Qual Life* 17: 2017-2039.
- Di Giorgio E, Di Roso D, Mioni G ve ark. (2021) The interplay between mothers' and children behavioral and psychological factors during COVID-19: An Italian study. *Eur Child Adolesc Psy* 30: 1401-1412.
- Erol M, Erol A (2020) Koronavirüs pandemisi sürecinde ebeveynleri gözünden ilkököl öğrencileri. *Milli Eğitim* 49: 529-51.
- Eyimaya AO, Irmak AY (2020) Relationship between parenting practices and children's screen time during the COVID-19 pandemic in Turkey. *Pediatr Nurs* 56:24-9.
- Francisco R, Pedro M, Delvecchio E ve ark. (2020) Psychological symptoms and behavioral changes in children and adolescents during the early phase of COVID-19 quarantine in three European countries. *Front. Psychiatry* 11: 570164.
- Gassman-Pines A, Ananat EO, Fitz-Henley J (2020) Covid-19 and parent-child psychological well-being. *Pediatrics* 146:1-9.
- Jiao WY, Wang LN, Liu J ve ark. (2020) Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. *J Pediatr*. 221: 264-6.
- Kumar A, Nayar KR (2021) COVID-19 and its mental health consequences. *J Ment Health* 30: 1-2.
- Lawson M, Piel, MH, Simon M (2020) Child maltreatment during the COVID-19 pandemic: Consequences of parental job loss on psychological and physical abuse towards children. *Child Abuse Neglect* 110 : 104709.
- Lee J, Allen J, Lim H ve ark. (2021) Determinants of behavioral changes since COVID-19 among middle school students. *Healthcare* 9:75.
- Lee SJ, Ward KP, Chang OD ve ark. (2021) Parenting activities and the transition to home-based education during the COVID-19 pandemic. *Child Youth Serv Rev* 122:105585.
- Mısırlı Ö, Ergüleç F (2021) Emergency remote teaching during the COVID-19 pandemic: Parents experiences and perspectives. *Educ Inf Technol* 26(2).
- Miller JJ, Cooley ME, Mihalec-Adkins BP (2020) Examining the impact of COVID-19 on parental stress: A study of foster parents. *Child Adolesc Soc Work J* 39: 147-156.
- Moccia L, Janiri D, Pepe M ve ark. (2020) Affective temperament, attachment style, and the psychological impact of the COVID-19 outbreak: an early report on the Italian general population. *Brain Behav Immun* 87: 75-79.
- Moor S, Williman J, Drummond S ve ark. (2019) 'E' therapy in the community: Examination of the uptake and effectiveness of BRAVE (a self-help computer programme for anxiety in children and adolescents) in primary care. *Internet Interv* 18: 100249.
- Morelli M, Cattelino E, Baiocco R ve ark. (2020) Parents and children during the COVID-19 lockdown: The influence of parenting distress and parenting self-efficacy on children's emotional well-being. *Front Psychol* 11: 584645.
- Murray L, Creswell C, Cooper PJ (2009) The development of anxiety disorders in childhood: An integrative review. *Psychol Med* 39:1413-23.
- Orgiles M, Morales A, Delveccio E ve ark. (2020) Immediate psychological effects of the COVID-19 quarantine in youth from Italy and Spain. *Front Psychol* 11:579038.
- Orgiles M, Morales A, Delveccio E ve ark. (2021) Coping behavior and psychological disturbances in youth affected by the COVID-19 health crisis. *Front Psychol* 12: 1-9.
- O'Sullivan K, Clark S, Grane A ve ark. (2021) A qualitative study of child and adolescent mental health during the COVID-19 pandemic in Ireland. *Int J Environ Res Public Health* 18: 1062.
- Parczewska T (2020) Difficult situations and ways of coping with them in the experiences of parents homeschooling their children during the COVID-19 pandemic in Poland. *Int J Early Years Educ* 49: 889-900.
- Patrick SW, Henkhaus LE, Zickafoose JS ve ark. (2020) Well-being of parents and children during the COVID-19 pandemic: A national survey. *Pediatrics* 146 (4).
- Peltz JS, Daks JS, Rogge RD (2020) Mediators of the association between COVID-19 related stressors and parents' psychological flexibility and inflexibility: The roles of perceived sleep quality and energy. *J Contextual Behav Sci* 17:168-76.
- Polaczyk GV (2020, Temmuz). Child and adolescence mental healthcare in a pandemic: The Brazilian experience. Paper presented at the webinar of the Covid-19: Child and Adolescence Mental Healthcare – Disruption or Evolution? IACAPAP Singapore.
- Ravens-Sieberer U, Kaman A, Erhart M ve ark. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on quality of life and mental health in children and adolescents in Germany. *Eur Child Adolesc Psychiatry* 31:879-889.
- Spence SH, Donovan CL, March S ve ark. (2011) A randomized controlled trial of online versus clinic-based CBT for adolescent anxiety. *J Consult Clin Psychol* 79: 629-42.
- Sprang G, Silman M (2013) Posttraumatic stress disorder in parents and youth after health-related disasters. *Disaster Med Public Health Prep* 7: 105-10.
- Şenol FB, Yaşar MC (2020) Covid-19 pandemisi sürecinde öğretmen ve ebeveyn gözünden özel eğitim Milli Eğitim 49: 439-58.
- Tang S, Xiang M, Cheung T ve ark. (2020) Mental health and its correlates among children and adolescents during COVID-19 school closure: The importance of parent-child discussion. *J Affect Disorders* 279: 353-60.
- Uzun H, Karaca NH, Metin Ş (2021) Assessment of parent-child relationship in COVID-19 pandemic. *Child Youth Serv Rev* 120: 105748.
- Viner RV, Russell S, Croker H ve ark. (2020) School closure and management practices during coronavirus outbreaks including COVID-19: a rapid systematic review. *Lancet Child Adolesc Health* 4: 397-404.
- Wang G, Zhang Y, Zhao J ve ark. (2020) Mitigate the effects of home confinement on children during the COVID-19 outbreak. *Lancet* 395: 945-7.
- Wu M, Xu W, Yao Y ve ark. (2020) Mental health status of students' parents during COVID-19 pandemic and its influence factors. *Gen Psychiatr* 33:100250.
- Yalçın H, Dai H, Erkoç E (2020) Ebeveynlerin virüs salgınına ilişkin duyu duruamları ve çocuklara etkileri. *J Eurasian Stud* 7: 128-42.
- Yeasmin S, Banik R, Hossain S ve ark. (2020) Impact of COVID-19 pandemic on the mental health of children in Bangladesh: A cross-sectional study. *Child Youth Serv Rev* 117: 105277.
- Zgueb Y, Bourgou S, Neffeti A ve ark. (2020) Psychological crisis intervention response to the COVID 19 pandemic: A Tunisian centralised protocol. *Psychiatry Res* 289: 113042.
- Zhang J, Lu H, Zeng H ve ark. (2020) The differential psychological distress of populations affected by the COVID-19 pandemic. *Brain Behav and Immun* 87: 49-50.
- Zhang J, Shuai, L, Yu H ve ark. (2020) Acute stress, behavioral symptoms and mood states among school-age children with attention-deficit/ hyperactive disorder during the COVID-19 outbreak. *Asian J of Psychiatr* 51: 1-3.